

Tweehonderd jaar grondwet

A. H. HUUSSEN JR.

Recensieartikel naar aanleiding van

L. de Gou, ed., *De Staatsregeling van 1805 en de Constitutie van 1806. Bronnen voor de totstandkoming* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie LXXXIX; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1997, lxxv + 808 blz., f100,-, ISBN 90 5216 096 1) en L. de Gou, e. a., *Grondwetgeving 1795-1806. Voordrachten gehouden bij de presentatie van 'De Staatsregeling van 1805 en de Constitutie van 1806. Bronnen voor de totstandkoming' op 27 maart 1997 te Haarlem* (Haarlem: Hollandsche maatschappij der wetenschappen, 1997, 108 blz., f15,-).

Dankzij de onvoorstelbare werkkraft en het verbazende organisatietalent van H. T. Colenbrander (1871-1945) is aan de Bataafs-Franse tijd in de Nederlandse geschiedenis meer aandacht besteed dan men zo spoedig na het verschijnen van zijn driedelige, als dissertatie opgezette studie over *De Patriottentijd (1897-1899)* had mogen verwachten. De Commissie van advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, ingesteld in 1902, besloot voorrang te geven aan de uitgave van de *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland na 1795*¹. De grote serie der Rijks Geschiedkundige Publicatiën begint dan ook met die *Gedenkstukken* over de periode 1787 tot 1795, in 1905 uitgegeven door Colenbrander. In deze serie *Gedenkstukken* zouden, volgens plan, ook archivalia worden opgenomen met betrekking tot de grondwetten. Dat liep echter anders. Toen genoemde Commissie van advies via het Historisch Genootschap te Utrecht — de voorganger van het KNHG — van de graaf Van Hogendorp de notulen der Grondwetscommissie-1814 ter publicatie aangeboden kreeg, besloot zij deze en andere relevante stukken afzonderlijk uit te geven. De kleine serie der Rijks Geschiedkundige Publicatiën begint dan ook met het *Ontstaan der grondwet. Bronnenverzameling, I, 1814*, in 1908 uitgegeven door H.T. Colenbrander².

Het komt mij voor dat deze gang van zaken er, geheel onbedoeld, toe heeft geleid dat sindsdien voor het oog der wereld 'de' Nederlandse grondwet dateert van 1814. Dat kwam natuurlijk prachtig uit: in 1913 werd de vestiging van het koninkrijk uitbundig gevierd. Er verschenen enkele gewichtige gedenkboeken en Huizinga sprak een sprankelende rede uit over 'De betekenis van 1813 voor Nederland's geestelijke beschaving'.

Intussen liet Colenbrander ten archieve gestaag verder werken aan zijn *Gedenkstukken*. In het tweede deel daarvan over de jaren 1795 tot 1798, verschenen in 1906, was hij natuurlijk gestoten op allerlei gedrukte en ongedrukte stukken die betrekking hadden op het... ontstaan der grondwet! Hoe nu? De zaak is heel eenvoudig.

De Bataafse revolutie, hoe 'fluweel' ook aangepakt en verlopen, was wel zo diep ingrijpend, dat de toenmalige leiders, het 'voorbeeld in de verte' van de Amerikanen en dat van de Franse

1 *Het Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche geschiedenis* (1904), ongewijzigd herdrukt Den Haag, 1950, eindigt zijn rapportage bescheidenlijk precies met dit project (nr. 62).

2 *Overzicht*, 101 en Colenbranders Inleiding bij het eerste deel van *Ontstaan*, xv-xvii. Het tweede deel over de grondwet van 1815 verscheen als nr. 7 van de kleine serie der RGP in 1909, verzorgd door dezelfde Colenbrander.

breeders dichter bij huis volgend, het er—niet zonder slag of stoot—over eens waren geworden dat de 'constitutie' veranderd was. De oude republikeinse staatsinrichting, gebaseerd op het tractaat der Unie van Utrecht uit 1579, had afgedaan. De staatkundige regels dienden nu gewijzigd te worden. De Bataafse Staten-Generaal stelden op 30 december 1795 in het reglement van orde op dé aanstaande Nationale Vergadering — die na de verkiezingen per 1 maart 1796 bijeen zou komen — vast, dat binnen twee weken na de opening der vergadering, dus uiterlijk 15 maart, een commissie van 21 leden-representanten zou worden ingesteld die binnen een halfjaar, dus uiterlijk 15 september, een ontwerp van een nieuwe constitutie, in geschreven vorm dus, aan de Nationale Vergadering zou voorleggen. Het Plan van Constitutie lag er op 10 november 1796.

In genoemd tweede deel van zijn *Gedenkstukken* kon Colenbrander nog niet melden dat de archivalia van onze eerste constitutiecommissie waren teruggevonden — te laat om in dat deel te worden opgenomen. Tegen zijn uitgesproken wens in heeft Colenbrander niet meer op deze stukken terug kunnen komen³. Ze zijn blijven rusten totdat de magistraat en rechtshistoricus dr. mr. L. de Gou zich in de jaren zestig tot taak stelde de bronnen van het ontstaan der grondwet in de Bataafse tijd uit te geven.

Om het belang daarvan te kunnen schatten moeten we ons de kritiek voor de geest brengen die tijdgenoten in de achttiende eeuw op ons toenmalige staatsbestel uitoefenden: Van Slingelandt, Van de Spiegel en Patriotten van velerlei pluimage. Er is inmiddels al veel verstandigs en verhelderends over geschreven.

Gaf de Patriottentijd na twee eeuwen nog een en ander aan herdenkingen te zien en te horen (zie recensieartikel *BMGN*, CIV (1989) 684-690), de viering van de Omwenteling van 1795 werd in gêne verstikt. Een tentoonstelling in onze nationale tempel der Nederlandse (kunst)-geschiedenis, het Rijksmuseum, werd ontijdig afgelast. De Tweede Kamer der Staten-Generaal ontruimde eind 1995 de vergaderzaal waarin de gekozen Nationale Vergadering op 1 maart 1796 onder leiding van mr. Pieter Paulus bijeen was gekomen.

Valt er dan niets te vieren, te herdenken of te gedenken? Nederland staat op de bres voor de rechten van de mens. Welnu, die rechten werden in januari en maart 1795 in ons land plechtig afgekondigd⁴. De Koninklijke Post weigerde, desgevraagd, aan dit humanitaire fenomeen van eerste orde een gedenkzegel te wijden—wel viel die eer in de maand januari 1995 de Gronings-Haagse schilder H. W. Mesdag te beurt. De historicus staat hier met gevoelens van plaatsvervangende schaamte.

Onnodig te zeggen dat het presidium van de Tweede Kamer, na gebruikelijke consultatie der politieke partijen, eveneens desgevraagd, moest medelen dat ons parlement in 1996 geen aandacht zou schenken aan het bijeenkomen van de eerste verkozen nationale volksvertegenwoordiging. Was hier geen aanleiding toe?

In 1795 was het stadhouderschap afgeschaft en werd de volkssoevereiniteit geproclameerd, en men hoopte met de aristocratische oligarchie voorgoed af te rekenen. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis hadden landelijke verkiezingen plaats voor een nationaal representatief lichaam⁵. De opgaven waarvoor de Nationale Vergadering stond, waren immens: het bereiken

3 Colenbrander in zijn *Gedenkstukken*, 11(1906) iii. Uiteraard zijn door hem wel allerlei andere stukken, bijvoorbeeld correspondentie en nota's die op dit constitutie-ontwerp betrekking hebben, opgenomen. De wijze waarop en de nauwkeurigheid waarmee dat is geschied zijn echter aan ernstige kritiek onderhevig.

4 F. H. van der Burg, H. Boels, ed., *Tweehonderd jaar rechten van de mens in Nederland* (Leiden, 1994).

5 A. M. Elias, P. C. M. Schölvinc, met medewerking van H. Boels, *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810* (Amsterdam, 1991) (recensie in *BMGN*, CVIII (1993) 495-497) en aansluitend P. Brood, P. Nieuwland, L. Zoodsma, ed., *Homines novi. De eerste volksvertegenwoordigers van 1795* (Amsterdam, 1993) (betreffende Groningen, Friesland, Drenthe, Twente,

van overeenstemming over de grondslagen van de toekomstige staat en intussen het besturen van die staat, verbonden met Frankrijk, in oorlog met de rest van Europa. Al direct stelde men zich voor nationale wetboeken te doen ontwerpen⁶. Men besliste in augustus 1796 alvast tot de scheiding van kerk en staat en liet in september 1796 van dat jaar de joden toe tot het Bataafse burgerrecht.

Uiterst belangrijk is ook de publiciteit die de al-bestierende Nationale Vergadering, in aansluiting op de gevestigde gewoonte van de gewestelijke provisionele representanten, gaf aan haar deliberaties en besluiten: in het Dagverhaal en de decreten⁷. Vooral het Dagverhaal is een weergaloze bron van kennis van de toenmalige staatkundige geschiedenis in ruime zin. Helaas is het, door het ontbreken van indices, nog steeds erg slecht toegankelijk. Het heeft niet aan plannen ontbroken om daarin verandering te brengen⁸. De politieke wil tot het helpen ontsluiten van de oudste handelingen van ons nationale 'parlement' blijkt vooralsnog te ontbreken.

Bij het *Plan van Constitutie* van 1796 is het niet gebleven. Er tekende zich in de Nationale Vergadering geen meerderheid voor af. De strijd tussen federalisten, moderaten en unitarissen was in volle hevigheid ontbrand. De Franse broeders, die zo'n groot economisch en militair belang hadden bij hun rijke bondgenoot, hielden de vinger aan de pols. Het werd tenslotte een wurggreep. De discussies in de boezem van de Nationale Vergadering leidden tot een heel nieuw *Ontwerp van Constitutie voor het Bataafsche volk*, door de Nationale Vergadering ter goed- of afkeuring aan het zelve Volk voorgedragen (Den Haag, 1797), dat exclusief de bijlagen wel 918 artikelen telt. Nu wezen de kiezers het af.

De Tweede Nationale Vergadering die, na nieuwe verkiezingen, op 1 september bijeenkwam, bracht geen wezenlijke veranderingen in het politieke krachtenveld. Ontvredenheid der Franse bondgenoten en van de democratische unitarissen leidde tot samenzwering, met als resultaat de bekende staatsgreep van Pieter Vreede en zijn medestanders op 22 januari 1798. Franse orkestratie zorgde tevens voor het instellen der derde constitutiecommissie — waarvan het archief is verdwenen —, die in rap tempo een door het Directoire voorgelegd ontwerp van grondwet uitwerkte tot een *Ontwerp van Staatsregeling voor het Bataafsche volk* (Den Haag, 1798). Dit werd door de, eindelijk zo genoemde, Constituerende Vergadering aanvaard en op 23 april aan het sterk gedecimeerde (mannelijke) kiezersvolk met gunstige uitslag voorgelegd. Ze werd op 6 mei 1798 geproclameerd. Reden tot feestelijke herdenking? Welnee.

Die staatsregeling ging, zoals bekend, in sterk unitaristische richting. De oude provinciegrenzen vervaagden in de nieuwe departementale indeling. De opbouw van een nieuw staatsbestel, met centrale uitvoerende en rechterlijke organen kon beginnen. Er is vaak beweerd dat het Uitvoerend Bewind van Pieter Vreede en de zijnen 'te ver' was gegaan. Zeker, zij werden op 12 juni 1798 verjaagd, en misschien is het dâar wel aan te wijten dat de kersverse staatsregeling niet goed uit de verf kon komen. Maar toch werd het uitvoerende gezag op een moderner leest, naar Frans model, geschoeid. De rechtscodificatie kwam inderdaad niet op tijd klaar, maar anderzijds moet de reden waarom ministeries als die van binnenlandse zaken en justitie in

de Veluwe, Zeeland en Noord-Brabant) en P. W. van Wissing, ed., *De eerste volksvertegenwoordigers van Gelderland in 1795* (Amsterdam, 1996) (recensies in *BMGN* respectievelijk CIX (1994) 717-718 en CXIII (1998) 405-406.

6 Vgl. mijn 'De betekenis van codificatiegedachte en -praktijk voor de natievorming', *BMGN*, CIV (1989) 638-653.

7 De precieze titelbeschrijvingen vindt men onder andere bij I. H. Gosses, N. Japikse, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland* (derde druk; 's-Gravenhage, 1947) 720-721 en de (Nieuwe) *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, XI (Weesp, 1983) 402.

8 A. M. M. van Zeijl, *Toegang tot het Dagverhaal van de Nationale Vergadering 1796-1798* (Amsterdam, 1979).

1998 hun tweede eeuwfeest vieren, toch wel duidelijk zijn; om over Rijkswaterstaat, de Koninklijke Bibliotheek en het Rijksmuseum maar te zwijgen.

De politiek-constitutionele klok stond intussen niet stil. Het ritme als zodanig is allang bekend: Franse ontevredenheid schreef in 1801 een nieuwe grondwet voor die, in strijd met de uitdrukkelijke bepalingen van 1798, al in 1802 werd ingevoerd. De kiezers hadden het helemaal laten afweten, maar de wegblijvers werden als voorstemmers geteld — een slecht voorbeeld voor de toekomst. We herinneren aan de spottend zo genoemde 'arithmétique hollandaise' waarmee de grondwet van 1815 voor aangenomen werd verklaard die Nederland — gelukkig maar tijdelijk — in één staatsverband met België dwong.

In 1805 werd alweer een nieuwe grondwet afgedwongen om een bewind onder 'raadpensionaris' Rutger Jan Schimmelpenninck mogelijk te maken en in 1806 presten Napoleon en Talleyrand de Bataven nederig 'te verzoeken om vestiging van de monarchie, met Louis Napoleon als koning'⁹. Ook die constellatie vergde een nieuwe constitutie, welke pas werd ongedaan gemaakt met de invoering van de Franse wetten na de inlijving, pardon, 'la réunion de la Hollande avec l'Empire'. Om eufemismen en halve waarheden zat men toen al niet verlegen.

De Gou heeft met nijvere, vasthoudende speurzinnigheid zeer vele archieven opgespoord en uitgegeven die het thans pas mogelijk maken de constitutionele geschiedenis van de hele periode tussen 1796 en 1806 te volgen in al haar aspecten: in discussies, nota's, adviezen, briefwisselingen enzovoort van vele betrokken partijen. Hier en daar moest wel een stuk dat Colenbrander destijds op zijn, niet altijd even secure, manier al had uitgegeven in zijn *Gedenkstukken*, opnieuw worden gepubliceerd. Het voordeel van de bandsgewijze uitgave, per ontwerp en constitutie, is dat de indices en concordansen zich nu uitsluitend op de constitutionele bronnen richten en de onderzoeker daardoor optimaal van dienst zijn.

De presentatie der bronnen is in de loop der tijd geëvolueerd. Dragen alle delen wel de sporen van compromissen, er zijn toch ook een paar accentverschuivingen te signaleren die niet uit de aard der stukken verklaard kunnen worden. Het oudste deel, over 1796, is opgezet als een puur chronologisch verslag van de handelingen der constitutiecommissie. Originele teksten — van notulen, rapporten, en dergelijke — worden afgewisseld door samenvattingen van discussies die blijkbaar niet verdienden in extenso te worden afgedrukt. In de delen over 1797 is *au fond* een zelfde werkwijze gevolgd. De materie is dan echter veel uitgebreider omdat de Nationale Vergadering nu de hoofdrolspeler is. De gebruiker wordt hier niet alleen geholpen met een herdruk van het *Ontwerp* maar hem wordt tevens een chronologisch overzicht der behandelde onderwerpen geboden. De indices zijn hier ook, naar mijn indruk, systematischer en gedetailleerder bewerkt.

De bronnen voor de delen over 1798 vloeien zelfs nog rijkelijker. Een zuiver chronologische ordening was niet meer vol te houden. De stukken worden in rubrieken ondergebracht: de discussie in de Nationale Vergadering, de handelingen van de tweede en derde constitutiecommissie en haar subcommissies, grondwetsontwerpen door de Franse regering gepresenteerd en allerlei correspondentie van Bataafse en Franse zijde. Dezelfde werkwijze is gevolgd in de delen over 1801, 1805 en 1806. De inleidingen zijn zeer instructief door hun ruime achtergrondinformatie. De bijlagen in de aanhangsels bieden de gebruiker veel nuttige gegevens zoals over de leden der commissies en hun vergaderingen, hun stemgedrag en enkele concordansen op de artikelen der verschillende (voorontwerpen).

Tezamen met 'Colenbrander' staat hier een monument van eruditie dat het thans mogelijk maakt de hele rijke grondwetsgeschiedenis in deze nerveuze en onzekere periode in haar volheid

⁹ Vandaar dat J. I. Israel zijn boek dan besluit: *The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477-1806* (Oxford, 1995).

te bestuderen. Het woord is nu aan de (rechts)historici. De Gou zelf heeft al enkele resultaten van zijn naspeuringen gepubliceerd¹⁰. Van Sas ('Over gelijkheid en geluk'), Velema ('Politiek, pers en publieke opinie') en Van den Berg ('Stad en staat, voor en na 1795') hebben al direct bij gelegenheid van de presentatie van het laatste deel van De Gou's bronnenuitgave laten zien van welke verschillende invalshoeken men, mede aan de hand van deze publicatie, boeiende beschouwingen ten beste kan geven.

Bij gelegenheid van die presentatie, op 27 maart 1997, heeft de staatssecretaris van binnenlandse zaken laten zeggen: 'Zij [de genoemde historische vragen] zullen in elk geval opnieuw gesteld worden tijdens de herdenking in het volgende jaar van '150 jaar grondwetsherziening 1848', een herdenking waartoe het ministerie van binnenlandse zaken het initiatief heeft genomen¹¹. In de troonrede van dat jaar heeft de regering dit plan laten herhalen.

De uitwerking van dat plan is geschied onder het logo '150 jaar grondwet' — het aspect *herziening* heeft Binnenlandse Zaken zoveel mogelijk onder het tapijt geveegd¹². Voorzover mij bekend, heeft het ministerie over deze viering geen overleg gepleegd met de organisaties van (rechts)historici. Sinds de oorlog is het een erg ongebruikelijke gang van zaken dat de politiek zo sterk en eenzijdig op het historische terrein ingrijpt (het 'initiatief' neemt). De weinige dissidente reacties die dit optreden heeft uitgelokt, werden geërgerd afgedaan. In ieder geval werd daarnaar niet geluisterd.

Wat zijn er — behalve tegen deze verwerpelijke ingreep van de politiek op een autonoom particulier terrein — voor wetenschappelijke bezwaren in te brengen tegen '150 jaar grondwet'? Ten eerste het meest voor de hand liggende zwijgen over 200 jaar grondwet. Het lijkt er op dat de hoge colleges van staat zich voor hun origine in de Bataafse republiek generen. Zoveel mogelijk ontloopt men die periode zoals bij de herdenkingen van de Algemene Rekenkamer en van de Eerste Kamer al is gebleken.

Ten tweede: het scheppen van een mythe als zou 1848 zo'n grote breuk in onze constitutionele geschiedenis betekenen — een breuk waarbij 1798 als het ware in het niet zou vallen. De minister van binnenlandse zaken heeft zich op 5 mei 1998 — eindelijk! — wel heel duidelijk uitgesproken: 'Natuurlijk ontlokten onze herdenkingsevenementen onmiddellijk kritiek. Kritiek op de viering van 150 jaar Grondwet 1848, omdat sommigen vinden dat de Bataafse Staatsregeling van 1798 meer herdenking verdient. Welnu, dat was een staatsregeling voor een republiek, dus al dâârom is er geen rechtstreekse historische lijn naar het heden te trekken'¹³.

Het wordt werkelijk tijd dat 'de behoeder van de Grondwet' eens zijn vakliteratuur laat opslaan. De Amsterdamse staatsrechtsgeleerde R. Kranenburg hield tegenover zijn christelijk-historische collega A. F. de Savornin Lohman vol dat diens religieuze fundering van de monarchie niet anders is dan een verwarring tussen zijns-oordeel en waarderings-oordeel. Hij meende: 'naar

10 *Dagboek van een patriot. Journaal van Willem Hendrik Teding van Berkhout [1796-1797]* ('s-Gravenhage, 1982) en *Biografische bijdragen over achttiende-eeuwers. Fragmenten van jaarredes gehouden in de algemene vergadering van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen, 1799-1885* ([Haarlem, 1988]).

11 *Grondwetgeving 1795-1806*, 103.

12 Zie de map documentatiemateriaal, *Nieuwsbrief 150 jaar grondwet*, verkrijgbaar bij het ministerie van binnenlandse zaken en diverse perspublicaties.

13 In *150 jaar grondwet*, een uitgave bevattend de toespraken [van H. F. Dijkstal, Henk van Ulsen en andere deskundigen] die op 5 mei 1998 gehouden zijn ter gelegenheid van de viering van de bevrijding en het 150-jarig bestaan van de grondwet van 1848 ([Den Haag, 1998]) 25; eerder op die dag beweerde dezelfde ministers 'De oorsprong van onze Grondwet ligt niet in 1848, niet in 1798, en ook niet in 1648. De wortels van de constitutie liggen in de Nederlandse polder, in ons gezamenlijke streven naar droge voeten' (5).

den uitwendigen vorm is Nederland eigenlijk eerst een staat geworden in 1798' en hij licht dat even later toe door een bespreking van de grondslagen van de staatsregeling van dat jaar¹⁴.

Kranenburgs Groningse collega C. W. van der Pot, één van de grootste staatsrechtsgeleerden van deze eeuw, wiens *Handboek* door vele generaties juristen is en wordt bestudeerd, postuleert vooral continuïteit in onze constitutionele geschiedenis, maar constateert: 'Dit neemt niet weg, dat wij een grondwet in den zin, dien wij thans aan dit woord hechten, eerst na de vestiging van de eenheidsstaat gekregen hebben'. Ruime aandacht besteedt Van der Pot, die een afzonderlijke Akademieverhandeling heeft gewijd aan de gewestelijke initiatieven in de jaren direct na 1795, aan inhoud en betekenis der staatsregelingen van 1798 en volgende jaren. In de meest recente druk van 1995 geven de bewerkers aandacht aan de winst op dit terrein, gebracht door de bronnenuitgaven van De Gou¹⁵.

En wat vond de grote man van de *grondwetsherziening* van 1848, J. R. Thorbecke, er zelf van? In zijn beroemde Aanteekening schreef hij al in 1839: 'Doch de Schets van Hogendorp [1812] was niet de enige bron. De Grondwetten van 1814 en 1815 zijn niet als het werk van die jaren alléén te beschouwen, maar als het *gemeenschappelijk* werk der tijden, die ons land sedert den val der [oude] Republiek beleefde'¹⁶.

Vóór Thorbecke bestonden er grondwetten die herzien werden (1814, 1815, 1840) —historici waren zich daarvan allang bewust¹⁷ — en na 1848 is het herzieningswerk aan de grondwet voortgegaan¹⁸.

Kortom, de winst van De Gou's bronnenuitgaven is niet gering: de continuïteit in de grondwetsgeschiedenis — los van de vorm en het democratische gehalte — staat buiten kijf. De politieke waan van de dag onthoude zich van versluierende 'initiatieven' van welker starre vooroordelen de grote voorganger gegruwd zou hebben.

14 R. Kranenburg, *Het Nederlandsch staatsrecht* (2 delen, Haarlem, 1924) I, 36,41 (citaat) en 47-48.

15 C. W. van der Pot, *Handboek van het Nederlandsche staatsrecht* (Zwolle, 1940) 54 (citaat) en volgende; de dertiende druk van 'Van der Pot - Donner' (Zwolle, 1995) 94-97; *Idem, Eerste pogingen tot staatsrechtvorming in de onderdelen der Bataafsehe Republiek* (Amsterdam, 1947). Van der Pots studie en de bronnenuitgaven van De Gou hebben inmiddels de onjuistheid van Van Eysinga's oppervlakkige oordeel over de staatsregelingen — 'Zij beteekenen geen van allen eene eigen Nederlandsche rechtsontwikkeling' — voldoende aangetoond. (W. J. M. van Eysinga, *De brug tussen het grondwettelijk recht der Republiek der Vereenigde Nederlanden en dat van de Wedergeboorte* (Amsterdam, 1936) 2.)

16 J. R. Thorbecke, *Aanteekening op de Grondwet* (1839; 2e uitgave, 2 delen: Amsterdam, 1841-43) I, v.

17 Zoals welsprekend A. J. C. Riiter, 'De grondwet en het Nederlandse volkskarakter' (1948), herdrukt in zijn *Historische studies over mens en samenleving*, Th. J. G. Locher, W. den Boer, B. W. Schaper, ed. (Assen, 1967) 341-384 (in het bijzonder 365-369).

18 Thorbecke sprak niet zonder opzet van zijn *Bijdrage tot herziening der grondwet* (Leiden, 1848).

ALGEMEEN

L. Hanssen, *Huizinga en de troost van de geschiedenis. Verbeelding en rede* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1996; Amsterdam: Balans, 1996, 500 blz., f75,-, ISBN 90 5018 341 7).

Met de dissertaties van Léon Hanssen (1996) en Anton van der Lem (1997), beiden als redacteur betrokken bij de bezorging — in drie delen — van Huizinga's correspondentie, is op nieuw een trilogie voltooid. Enkele jaren geleden immers verscheen reeds het proefschrift van de derde man die bij de uitgave van de briefwisseling betrokken was, W. E. Krul. Dat de drie als bezorgers van de correspondentie nauw met elkaar hebben samengewerkt, is aan hun proefschriften niet af te lezen: wat stijl, onderwerp en opvattingen betreft verschillen de studies radicaal van karakter. Kruis bezonken en erudiete opstellen over leven en werk van Huizinga, gebundeld onder de veelzeggende titel *Historicus tegen de tijd* (1990), volgen min of meer de patronen van het geijkte biografische genre, terwijl de jongste van de drie dissertaties, *Het eeuwige verbeeld in een afgehaald bed* van Anton van der Lem, voor alles een historiografische studie wil zijn, met als hoofdthema Huizinga's publicaties en opvattingen omtrent de Nederlandse geschiedenis. Het werk van Léon Hanssen, dat het onderwerp van deze bespreking vormt, kan daarentegen worden getypeerd als een proeve van ideeëngeschiedenis.

Huizinga en de troost van de geschiedenis is een rijk en gedreven, maar tegelijk ongrijpbaar boek. Laat het thema zich nog in enkele woorden samenvatten — 'Huizinga ... als exponent van een betekenis crisis in de Europese cultuur' — voor de inhoud geldt dat zeker niet. De studie waaiert werkelijk alle kanten uit. 'Flarden' is de term die Hanssen zelf gebruikt in verband met de gevarieerde inhoud van zijn studie: flarden van het debat over de crisis van de Europese cultuur — een crisis, voortgekomen uit een groeiend besef van ontluistering en ontwaarding van traditionele zekerheden, waarbinnen ook Huizinga's historische en kritische geschriften moeten worden begrepen. Van dit 'gesprek', aldus Hanssen, bestaat geen *mastertape* en iedere keuze om bepaalde gebeurtenissen, ideeën of personen te behandelen, heeft daarom iets willekeurigs. En wat voor de ideeëngeschiedenis geldt, geldt evenzeer voor de biografie: 'Het 'ik' van de auteur is een veelheid van gestalten en blijft een complexe en ongrijpbare vorm'.

De 'flarden' die Hanssen in zijn studie laat weerklinken, raken aan uiteenlopende en ogenschijnlijk ongelijksoortige onderwerpen: Huizinga's karakter, drijfveren en opvattingen; de verhouding Nederland-Duitsland; het thema van de nationale identiteit in het werk van Huizinga en enkele toonaangevende Europese intellectuelen; het denken over 'verbeelding' — bij wijze van intermezzo — van Plato tot Albert Verwey; de internationale editie- en receptiegeschiedenis van *Herfsttij der Middeleeuwen*; de moeizame verhouding tussen Huizinga en de 'jongeren', met name Jan Romein en de filosoof Jef Suys; en ten slotte de cultuurkritische werken en de betekenis die Huizinga in zijn worsteling met de moderne tijd aan de geschiedenis toekende. Een breed scala van thema's dus, en toch is de breedte van de studie met deze opsomming nauwelijks gedekt, want in de onderscheiden hoofdstukken stuit de lezer telkens weer op onverwachte uitweidingen en subthema's.

Hanssen volgt, kortom, de werkwijze van de *bricolage*: door omwegen, van terzijde, langs zijpaden probeert hij zijn onderwerp in kaart te brengen — een techniek die niet alleen veel vraagt van de lezer, gewend als deze is aan 'afgeronde' verhalen, maar ook van de auteur, die voldoende discipline moet kunnen opbrengen om zich niet te zeer te laten afleiden. In dat licht bezien kunnen Hanssens stofkeuze en -opbouw niet altijd even gelukkig worden genoemd. Sommige uitweidingen lopen dood of zijn nog onvoldragen, terwijl andere op zichzelf vaak onderhoudende passages de lezer wel erg ver afvoeren van het thema waarom het uiteindelijk